Дегоев В.В. Внешняя политика России и международные системы: 1700 – 1918 гг. – М., 2004. – С. 366.
Мурзаева Е.Ш. Англия и проблема объединения Болгарии (1878 – 1885 гг.). // Проблемы международных отношений в XIX – XX вв. Межвузовский сборник научных трудов. – Ленинград, 1980. – С. 141 – 149.
29. Дегоев В.В. Внешняя политика России и международные системы. – М., 2004. – С. 366.
30. Tanty M. Bosfor i Dardanele w polityce mocarstw. – Warzawa, 1982.
Россия и Черноморские проливы. – М., 1999. – С. 232 – 233.
32. История внешней политики России. Вторая половина XIX века. – М., 1997. – С. 256.
Хвостов В. М. Проблемы истории внешней политики России и международных отношений в конце XIX – начале XX в. – М., 1977. – С. 217.
The art of possible: documents on great power diplomacy 1814-1914. – New-York., 1996. – P.224 – 227.
Ключников Ю. В., Чабанин А. Международная политика нового и новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. – М., 1925 – Ч.II. – С. 257; Руско-германские отношения. Секретные документы. – М., 1922. – С. 97, 147 – 153.

Алла Желєзко
(м. Київ)

КООРДИНАЦІЙНІ ЦЕНТРИ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ В 20-Х РОКАХ XX СТ.

Стаття присвячена вивченню історії краєзнавчих досліджень у Києві та Харкові – основних координаційних центрах цього профілю в Україні у 20-х роках XX ст.

Статья посвящена изучению истории краеведческих исследований в Киеве и Харькове – основных координационных центрах этого профиля в Украине в 20-х годах XX в.

Історичному краєзнавству належить вагоме місце в системі сучасної історичної науки. Краєзнавчі дослідження, як в окремих регіонах, так і по всій Україні відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні світогляду та патріотичних почуттів громадськості сучасної України. Саме ці особливості й визначають актуальність теми нашого наукового дослідження.

Після жовтневих подій 1917 р. почався неоднозначний та суперечливий період не тільки в історичному краєзнавстві, а й в усій історичній науці. 20-ті

роки ХХ ст. вчені називають “золотим часом” у розвитку різних форм краєзнавчого руху [1].

Мета дослідження полягає у визначенні напрямків краєзнавчих досліджень в основних координаційних центрах України в 20-х роках ХХ ст. Ставиться завдання з’ясувати основні процеси та особливості розвитку історичного краєзнавства, законодавчу та нормативну базу, яка пов’язана з краєзнавчою діяльністю, показати роботу наукових установ та комісій краєзнавчого профілю, висвітити провідну роль наукової інтелігенції у краєзнавчій діяльності зазначеного періоду.

Історіографія питання складається з широкого кола наукових робіт, які висвітлюють краєзнавчі проблеми як узагальнюючого характеру, так і різних напрямків краєзнавчих досліджень. Перші спроби вивчення та узагальнення розвитку і становлення процесу краєзнавчого руху в перше пожовтневе двадцятиліття були зроблені його безпосередніми учасниками. Ще у 1918 – 1921 рр. вчені-мистецтвознавці М. Біляшівський та Ф. Ернст у своїх працях зробили аналіз стану охорони пам’яток історії та культури в Україні [2]. Визначний музейник 20-х років Ф. І. Шміт у своїх працях поділив музеї на науково-дослідні, учбові і публічні, охарактеризував їх та показав особливості кожного [3]. Головний інспектор у справах музеїв та охорони пам’яток культури Наркомату освіти УСРР В. Дубровський у своїх працях висвітлював основні принципи роботи охорони пам’яток, поділяв пам’ятки на різні типи і показував форми їх охорони [4]. Особливий інтерес становить праця академіка А. Лободи “Краєзнавство на Україні”, яка була опублікована у Бюлетені комісії краєзнавства у 1925 р. [5].

Велику увагу краєзнавчій діяльності присв’ятив академік П. Т. Тронько, який у 1966 р. очолив Українське товариство охорони пам’яток історії та культури, а також зробив вагомий внесок у написання “Історії міст і сіл Української РСР” [6]. Проблемою створення та діяльності Українського комітету краєзнавства переймалися Ю. З. Данилюк та В. О. Савчук [7], на особливу увагу дослідження цієї проблеми заслуговує монографія В. С. Прокопчука [8]. Цікаву інформацію про краєзнавчу діяльність архівних закладів містять узагальнюючі праці О. Г. Мітюкова та І. Матяш [9]. Особливої уваги заслуговує дисертаційне дослідження О. О. Рябокобили “Розвиток історичного краєзнавства на Харківщині в 20 –30-ті роки ХХ ст.”[10] та ін.

Але, проблема історичного краєзнавства як в окремих регіонах, так і по всій Україні у 20-х – 30-х роках ХХ ст. ще науково не вирішена. Це стосується й центрального регіону України – Київщини.

Головними координаційними осередками краєзнавчих досліджень 20-х років ХХ ст. в Україні були Київ та Харків. У 1919 – 1934 рр. столицею УСРР був Харків. Але Київ все таки залишався духовним центром всього українства.

Перші правові акти радянського уряду України, які вплинули на долю краєзнавства, – декрети РНК УСРР від 1 квітня 1919 р. "Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання народного комісаріату освіти", "Про націоналізацію київського музею та київських музейних збірок Б. І. Ханенка та О. Г. Гансена" від 23 червня 1919 р., "Про купівлю для державних музеїв у приватних осіб музейних цінностей" від 11 березня 1921 р., постанови РНК України від 26 грудня 1922 р. "Про музейні коштовності" та від 24 жовтня 1922 р. "Про заходи припинення вивозу за кордон речей музейного значення" [11], "Про охорону архівів" від 31 жовтня 1922 р., "Кодекс законів про Народню освіту УСРР" від 22 листопада 1922 р., "Тимчасове положення про архівну справу" від 20 квітня 1920 р., "Про закріплення за архівами їхніх приміщень" від 2 липня 1923 р., "Про єдиний державний архівний фонд УСРР" від 16 грудня 1925 р., Положення про Центральне архівне управління від 3 січня 1923 р., про кабінет архівознавства, науково-довідкові бібліотеки при центральних і крайових архівах УСРР [12]. Така законодавча база була спрямована на збереження культурних цінностей та активізацію краєзнавчих досліджень, централізацію управління музейною та архівною справами.

Початок пожвавлення краєзнавчої роботи пов'язується із заснуванням Української Академії Наук (УАН) [13], яку Рада Народних Комісарів (РНК) УСРР 14 червня 1921 р. своїм Положенням "Про Всеукраїнську Академію Наук" (ВУАН) признала найвищою науковою державною установою УСРР" [14]. Цей осередок краєзнавчого та етнологічного дослідження України своєю діяльністю активно взявся за вивчення краю [15].

Перший історико-філологічний відділ при ВУАН приділяв значну увагу історичному краєзнавству. Головою цього відділу був академік Д.І. Багалій. Але ще наприкінці 1919 р. він поїхав у наукове відрядження до Харкова, де під його головуванням заснувалася філія Академії Наук [16] .

У Києві головою І-го відділу був призначений А. Е. Кримський. При першому історично-філологічному відділі з першого дня існування Академії працювало багато комісій краєзнавчого профілю. Незабаром до ВУАН, незважаючи на страшенну матеріальну скруту, добровільно приєдналися різні наукові установи. Зокрема, Українське Наукове Товариство, яке займалось краєзнавчими дослідженнями, Товариство Нестора Літописця, Центральний Архів давніх актів та комісія для розбору давніх актів, яка видала багато томів "Архива Юго-Западной России". Вона з'єдналася з Археографічною комісією Академії Наук [17]. На чолі новоз'єднаної інституції став академік В. С. Іконников. Комісія підготувала матеріал до видання, зібраний професором М. В. Запольським у Харкові та професором І. В. Соколовим у Ніжині [18] .

У Києві 1920 р. при Науковому Товаристві було засновано Етнографічну секцію. У 1921 р. вона злилася з фольклорною комісією в одну Фольклорно-етнографічну комісію. Головою комісії було обрано академіка А. М. Лободу.

Комісія мала, крім постійних членів, ще й чимало позаштатних співробітників з етнографічних гуртків Житомира, Чернігова, Вінниці, Полтавщини та інших місць. За досить короткий час було зібрано багато нового матеріалу: цінні збірки колядок і щедрівок Д. М. Ревуцьким з Полтавщини; збірки оповідань, легенд і пісень П. М. Поповим з Курщини; найновіший запис весілля з Чернігівщини; кілька сотень пісень та іншого матеріалу П.О. Козицьким з Катеринославщини тощо [19]. Фольклорно-етнографічна комісія заснувала фольклорний архів, мала свій друкований орган – "Етнографічний Вісник" (вийшло 6 книжок), "Бюллетень Етнографічної Комісії" (вийшло 6 випусків). Комісія видавала ще й ряд окремих праць – розвідок, програм тощо. При комісії засновано Музично-етнографічний кабінет, що видав ряд розвідок своїх співробітників. Головою комісії був К. Квітка.

Свою діяльність комісія зосереджувала, головним чином, на збиранні та дослідженні фольклорного матеріалу, а дослідження з матеріальної культури проводив переважно Кабінет Антропології та етнології ім. Хв. Вовка, заснований у 1921 р. [20]. Спочатку це був музей Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. Професор Хв. Вовк заповів свій музей з книгозбірнею Академії Наук. Перевіз музей з Петербурга до Києва учень покійного професора О. Г. Алешо. Музей складався з відділів антропології та передісторії (палеоетнології) й етнології [21]. Кабінет багато працював над збиранням матеріальних пам'яток народного побуту для музею, видав у 1925 р. зошит свого Бюлетеню та програми.

З поверненням М. С. Грушевського в Україну, в Академії Наук утворюється ряд закладів та комісій, які займаються крім дослідної роботи, ще й видавничою діяльністю. У 1926 р. виходить у світ перший том Археографічного збірника. М. С. Грушевський почав видавати також порайонні збірники, своєрідне хронологічне продовження колишніх обласних монографій з Київщини, Чернігівщини та ін.

У 1922 р. у Харкові була заснована науково-дослідна кафедра історії української культури під головуванням Д. І. Багалія. Кафедра поділялася на 4 секції: історії України під головуванням академіка Д. І. Багалія; історії українського права – професора М. Максименка, історії Росії – професора В. Веретеннікова; етнології й краєзнавства України – професора Вєтухова. Кафедра випускала "Науковий збірник науково–дослідної кафедри історії української культури". Усі праці були присвячені актуальним питанням того часу. Науковий доробок співробітників кафедри складає значну частину з надрукованих в Україні в 1920-х – на початку 1930-х років праць не тільки з історії України, а й краєзнавчого характеру, а також історіографічні, бібліографічні, джерелознавчі, літературознавчі, етнографічні, археологічні тощо. Співробітники кафедри збирали фольклорно-етнографічні матеріали, займалися дослідженням та охороною пам'яток історії, культури, природи, брали участь у створенні й роботі музеїв та архівів. Кафедра історії

української культури стала науково-методичним центром краєзнавчого руху, який об'єднував провідних краєзнавців краю, мала Одеську філію на чолі з професором М. Є. Слабченком.

У 1923 р. було утворено центральне Архівне Управління у Харкові з кількома архівами в губерніях-округах і з 4 центральними архівами. У Харкові – архів революції та історичний, у Києві – історичний та давніх актів. Всеукраїнське Центральне Архівне Управління у Харкові видавало свій науковий збірник "Архівна справа" статтями археографічного змісту. У збірниках Центрархіву містяться наукові праці не тільки харківських науковців, а й київських та одеських авторів. Таким чином, Укрцентрархів, як установа Всеукраїнська, на той час, об'єднував архівних працівників України [22].

З 28 по 31 травня 1925 р. у Харкові проходила І Всеукраїнська конференція з краєзнавства. У Ветеринарному інституті зібралося 75 делегатів від низових краєзнавчих осередків, студенства, господарських, громадських організацій та установ. До почесної президії увійшли партійні, радянські керівники, Н. К. Крупська, академіки Д. І. Багалій, П. А. Тутковський. Очолила роботу конференції робоча президія – О. І. Буценко - секретар ВУЦВК, М. І. Яворський від Укрнауки НКО, О. А. Лазарис та інші. Учасники конференції виступили з такими доповідями:

1. Радянська влада, народне господарство і краєзнавство;
2. Сучасний стан краєзнавства в СРСР;
3. Стан краєзнавчих установ;
4. Проблема краєзнавства і принципи краєзнавчої роботи;
5. Методологія і практика краєзнавства на Україні в нових радянських формах;
6. Краєзнавство й село;
7. Краєзнавство, політпросвітня праця, молодь;
8. Краєзнавство й школа;
9. Краєзнавство й вузи.

31 травня було обрано Український комітет краєзнавства з представників різних організацій, ухвалено двічі на рік скликати пленум УКК, який мав бути обраний на місцях у складі 52 членів від усіх округів, наукових, державних, господарських, студентських та інших організацій.

Комітет краєзнавства працював під безпосереднім керівництвом Укрнауки НКО. Президія Укрнауки розглядала і затверджувала плани роботи Комітету, штати, бюджет, заслуховувала доповіді, звіти [23]. 12 грудня 1925 року Укрнаука затвердила "Положення про Український комітет краєзнавства" і цим юридично закріпила основні рішення першої Всеукраїнської краєзнавчлої конференції, визначивши мету, основні завдання, структуру, статус УКК [24].

Комітет підготував і почав випускати журнал “Краєзнавство”, в якому оприлюднював результати дослідницької роботи краєзнавців та координував організаційно-методичну роботу . Завдання краєзнавства, напрямки роботи краєзнавчих організацій в журналі висвітлювали керівники Комітету краєзнавства М. Криворотченко та О. А. Яната [25]. Постійною рубрикою в журналі був розділ “Наш край”. У ньому друкувалися відомості про діяльність краєзнавчих осередків всієї України. На особливу увагу заслуговує рубрика “Школа і краєзнавство”. У статті А. Курило-Кримчака “Про краєзнавчу роботу в школі” подана програма для дослідження місцевого краю з методичними рекомендаціями [26].

У зміцненні законодавчої основи краєзнавства України важливу роль відіграло “Положення про пам’ятки культури і природи”, затверджене ВУЦВК, РНК УСРР 16 червня 1926 р, в якому йшлося про виявлення, реєстрацію, класифікацію та дослідження культурних цінностей. В цю роботу активно включилися Український комітет охорони пам’яток культури (УКОПК),Український комітет краєзнавців, музеї. Постановою президії Укрнауки від 27.02.1926 р. було створено чотири краєвих інспектури охорони пам’яток культури і природи в Харкові, Києві, Дніпропетровську, Одесі.

Після прийняття Постанови про утворення крайових комісій, Укрнаука розсилає до Київського, Харківського, Одеського та Дніпропетровського краєвих інспекторів проект інструкцій щодо організації округових та місцевих комісій, про утворення мережі кореспондентів по охороні пам’яток культури й природи, мотивуючи це тим, що вона повинна впроваджуватися не тільки шляхом адміністративних заходів Укрнауки та її краєвих інспектур по охороні, а також і шляхом активізації громадської ініціативи на місцях [27].

З кінця 20-х років XX ст. починають змінюватися напрями краєзнавчих досліджень. Ще у 1925 р. на І Всеукраїнській конференції краєзнавства у доповідях партійних, радянських керівників пролунав заклик до зміни напрямів у краєзнавчих дослідженнях. У доповіді секретаря ВУЦВК О. І. Буценка “Радянська влада, народне господарство і краєзнавство” були розкриті концептуальні засади подальшого розвитку краєзнавчого руху. Всю роботу дослідники мали будувати на матеріалістичному фундаменті вчення Маркса-Енгельса-Леніна. Головний напрям – “природничі досліди, вивчення продуктивних сил країни, стану промисловості, села”. Соціальна база краєзнавства – сільська інтелігенція, техперсонал у містах – студентство. Пропонувалося настільки спростити цю роботу за формою та методами, щоб вона була доступна “до розуміння широких кіл населення”. Доповідач закликав: “підходити до цього треба зовсім з новими поглядами, треба цілком розірвати з старими методами краєзнавства, які тільки мали своєю метою охорону інтересів буржуазії” [28]. По-суті, йшлося про згортання історичного краєзнавства, етнографічних, фольклорних досліджень, відмову

від послуг і досвіду старих учених, краєзнавців, а натомість – залучення аматорів з числа нової слабо підготовленої інтелігенції, робітників і селян, студентів [29].

Отже, в першій половині 20-х ХХ ст. років історичне краєзнавство розквітло, сформувались нові наукові напрямки краєзнавства. Але, починаючи з кінця 20-х років ХХ ст., більшовицька ідеологія та репресивна машина змінили напрямки краєзнавчих досліджень, перекреслили всі надбання українського відродження та знищили кращу інтелігенцію країни.

Бабенко Л. Л. Наукові форми історичного краєзнавства 20-х – початку 30-х років ХХ ст.: З досвіду діяльності// Краєзнавство. – 2001. – № 1– 4. – С. 34.

Біляшівський М. Наші національні скарби. – К., 1918; його ж: Справи українського мистецтва // Шлях. – 1918. – № 1. – С. 3 – 15; Ернст Ф. Художественные сокровища, пострадавшие в 1918 году. – К., 1918; його ж: Справа охорони пам'ятників мистецтва та старовини у Києві //

3. Збірник секції мистецтв. – К., 1921. – № 1. – С. 149 – 150. Шмит Ф. Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк истории и теории музейного дела. – Харьков, 1919; його ж: Музейное дело. Вопросы экспозиции. – Ленинград, 1929. – С. 60 – 75.
4. Дубровський В. Охорона пам'яток культури в УСРР. – Х., 1927; його ж: Історично-культурні заповідники та пам'ятки України. – Х., 1930. – 75 с.
5. Лобода А. Краєзнавство на Україні // Бюллетень комісії краєзнавства. – 1925. – ч. 2.
6. Тронько П.Т. Летопись дружбы и братства: Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР». – К., 1981; його ж: Історико-культурні цінності і сучасність. – К., 1988; його ж: Краєзнавство у відродженні духовності та культури. – К., 1994.

Данилюк Ю.З. Український комітет краєзнавства та його діяльність // IV Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлень. – К., 1989. – С.35 – 37; Савчук В. Український комітет краєзнавства на рубежі 20 – 30-х рр. ХХ ст. // Краєзнавство. – 2000. – № – 12. – С. 50 – 57.

Прокопчук В.С. Під егідою українського комітету краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, – 2004. – 311 с.

9. Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні (1917 – 1973). – К., 1975; Матяш І. Українська періодика 1920 – 1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999. 480 с.; її ж: Архівна наука і освіта в Україні 1920 – 1930-х рр. – К., 2000. – 591 с.
10. Рябокобила О.О. Розвиток історичного краєзнавства на Харківщині в 20 – 30-ті роки ХХ ст. Дис. ... канд.. іст. наук.– Харків, 2000. 189 с.

Культурне будівництво в Українській РСР. (Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського Уряду. 1917 – 1959).– К., 1959. – С. 154.
12. Зб. узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Х., 1928.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. – 166. – Оп. 2. – Спр. 451. – Арк. 1.
14. Культурне будівництво в УРСР. – К., 1959. – С. 123 – 125.
15. Дашкевич В. та Ковалівський А. До покажчика з етнології таетнографії // Бібліографічний збірник присвячений Х – річниці Жовтневої революції на Україні (1917 – 1927 рр.). – Х., 1930. – С. 109.
16. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 452. – Арк. 9.
17. Там само. – Арк. 3.
18. Там само. – Арк. 7.
ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 452. – Арк. 11 – 12.
20. Дашкевич В. та Ковалівський А. До покажчика з етнології та етнографії // Бібліографічний збірник присвячений Х – річниці Жовтневої революції на Україні (1917 – 1927 рр.). – С. 109.
21. ЦДАВОВ України. – Ф. – 166. – Оп. 2. – Спр. – 452. – Арк. 8.
Багалій Д. І. Організація української історії за р.р. 1917 – 1927 на Україні // Бібліографічний збірник присвячений Х – річниці Жовтневої революції на Україні (1917 – 1927 рр.). – Х., 1930. – С. 8 – 9,10.
23. Прокопчук В.С. Під егідою Українського комітету краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 127 – 128.
24. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 720. – Арк. 100.
Криворотченко М. Чергові завдання Українського Комітету Краєзнавства // Краєзнавство. 1927. – № 1. – С. 2 – 5; Криворотченко М.Чергові завдання // Краєзнавство1928. – № 2 – 3. – С. 1 – 4. Яната О. А. Державні завдання краєзнавства // Краєзнавство. 1928. – № 1. – С. 1 – 3.
26. Курило-Кримчак А. Про краєзнавчу роботу в школі // Краєзнавство. – № 10, 1928. – С. 16 – 19.
ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 9387. – Арк. 7 – 8 – 9.
28. Вісті. – 925. – № 120. – С. 2.
Прокопчук В.С. Під егідою Українського комітету краєзнавства. – С. 129